

ՀԱՆՈՍՈՍԱԿԱՆ

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

(Հարսնախոսքի մասին)

Վախճանի Հայկական մանրանկարչութեան գլխէն անցածնիրուն վրայ Հայեցուածք մըն ալ արձակենք¹։ Եւրոպական աւետարանը ցոյց տուաւ թէ Հնադոյն ժամանակները մանրանկարչ Նաորիքէն կը բերուէին։ Բայց Եւրոպական իսկ կը սկսի Բիւզանդիոնն ալ ազդեցութիւն ունենալ, ինչպէս ներածութեան մէջ տեսանք։ Եւ գարուն² Նաորիքի նուաճուելէն վերջը՝ ալ Բիւզանդիոնն առանձինն կը տիրապէտէ։ Բայց կապացուցանեն սխալմամբ Վրթանիսի ընծայեալ գրութիւնն ու Ս. Վազարու Աւետարանն յիշատակէ։ Ուստի Վրթանիս նոյն ժամանակը գործածուող թանաքի բազմաթիւութեան մասին շատ հետաքրքրական տեղեկութիւն կու տայ՝ երբ իսպառ պատկերամարտից կ'ողդէ. «Իսկ զգեղոցն որ ասնն թէ պիղծ են, որք յանդիմանին յինքեանց բերանոց, քանիզ զեղ գրաց եւ արձասպ եւ գլտոր եւ կոխղ զոր եւ ոչ ճաշակել մարթի. եւ նիւթ պատկերաց կաթն եւ ձու, զառիկ, բաժուրդ, ժանգառ, բուռ, կիր, եւ այլ որ նման է սոցին։ Է զոր ի պէտս կերակրոցն մարթի ճաշակել եւ ի պէտս բժշկութեանն³, Եւս եւ յաջորդ երկու գարեթէ մանրանկարներով Հայերէն գրադարձ շատ հազուադիւրս են, ուստի որեւիցէ յարմար վկայութիւններով գոհ ըլլալու ստիպուած ենք։ Վախճանական վկայութիւն մը կ'ընծայէ Ստեփանոս Օրբէլեան⁴, երբ Սինեայի Տաթեւոս վանքին 930 թ. օծեալ եկեղեցւոյ մասին կը գրէ. «(Հայրապետ) Հնարոր ետ անել նկարիչս եւ զառաքեալ որ է պատկերագործ ի հետաւոր աշխարհէ Քրիստոս ազգաւ. եւ զուսանձմ յարկն աստուածաբնակ տաճարիս բազում եւ անհուն ծախիւք ետ նկարել զըզմանդանն ի վերուստ մինչեւ ի վայր. եւ զվրկական պատկերն յոյ ժահաւոր տեսեամբ ետ նկարել Հանդիպակիւն աստուածաւործ սեղանոյն ի վերոյ՝ զըզոր երկինն աւագ կամարին. եւ ի ներքոյ նորա շուրջ զսեղանովն՝ զմարգարէական եւ զառաքելական եւ զՀայրապետական կենդանագրութիւնս յոյժ խորհրդարար, նմանապէս զըզորն համակ զարդարեաց այնքան, զի տեսողաց տեսարանքն շնանային ի նայելն, եւ երբեք ոչ թուէր ի դեղոց եւ յերանդոց յօրինալ, այլ համայն կենդանիք, յորոց զարեւոտեալք խուսափէին անտղքն⁵, Ստեփանոս Օրբէլեան կը գրէ 1300 թ. եւ այն միջոցին տրդէն Հնոյնք՝ Յարանք կը կոչուէին։ Իսկ արդեամբ Հնոյնք կը հասկերթուին, կը հաստատեն զառաքել բառը՝ որ Հայրապետի ազգապիտան է, եւ գրեթէ յեկարեմով զարդարեալ եղանակն՝ Բիւզանդիոն ի զապաթնալիսիս ունենալով եւ ասոր ներքեւ՝ մարգարէները են։ Շիշտ այս է, զոր կը սահմանէ Բիւզանդիոնի պատկերման տեսակը գլխաւոր գրեթէ համար⁶ եւ զոր ցոյցօր շատ բաւ պահած էն եւ կ'ընծային Հարիւրաւոր յետին-բիւզանդական, նոր-յունական եւ ռուս եկեղեցիք։

¹ Մատթի Կրիստոս Ս. Վարդիկ յայտ՝ մասին բոսն փորձին Մատենադարան Եւրոպական Մ. Ստասովի քննադատութեան Հ. Ժմով. վերջ՝ էջ 18, մաս. 11

² Հ. Վախճանական ինքն առաւ տեղեկութեանց համաձայն՝ ցոյց է իսպառեան զհետեւին եւ Ս. Ս. Վախճանական ձեռագիրներէն՝ այն Հնադոյն ժամանակներէ ուրիշ գրաւորք ալ կան. յաւել 966 թ. մատենադարանի Հարց Ստեփանոս Օրբէլեանի ի կոտորակաւ պոյսի, յաւել 986 թ. կարէն եւ Ժ. Գարեթի Բիւզանդական Միւսնեան (Հ. Գարեթի, Մատեն, էջ 118)։ Գրախոսարար Մատենի. Հնադարեան. առիթ լուծեցայ։

³ Հ. Գարեթի Բիւզանդական Հնադարեան ինքն Ստեփան Օրբէլեանի տպեալ գրութեանն առիթով, որ սակայն տարբեր է վախճանականէն։

⁴ Հ. Ժմով. Պատմութիւն Հայաստանի Սինական, Փարիզ, էջ 302 եւ M. Brosset, Hist. de la Sibirie, St. Petersbourg 1864, էջ 150։

⁵ Հ. Գարեթի, էջ 393։

ԺՊ. դարու գրչադիրք հայկական մանրանկարչութիւնը այլ եւս այն եղանակաբոլորովին զարգացած կ'ընծայեն, որ ցայսօր նոյն մնացած է եւ յատկապէս հայկական կրնայ կոչուիլ: Այս ժամանակէ սկսեալ ալ հարկ է զանազանիւ ի Ս. Պարոյ առեալ նկար, Աշխարհական նկար եւ Տարբ. — Հայկական արուեստին Ս. Պարոյ տեսարաններն ինչպէս ներկայացընելուն դառով, պէտք չէ զարմանալ, երբ յընդհանուրն ըսենք թէ հայկականի նկարադիրք բոլորովին բիւզանդականին վրայէն է: ԺՊ. ու ԺՊ. դարուց հայ մանրանկարք յունականաց առաւել կամ նուազ յաջող ընթերցանելութիւնք կրնան համարուիլ: Հետոյ ուրեմն, երբ բիւզանդական արուեստն ուղղակի օրինակ մատակարարելէ դադրեցաւ, բնականաբար սկսան փոքրիկ խոտորուներ նշմարուիլ:

Մեծեւելան աղբիւրութիւնը որոշ կը տեսնուի արեւար հոկան տեսարանաց մէջ: Սոյն այս երեւոյթն յայտնի կը տեսնենք հրատարակեալ օրինակի մը վրայ: Սորաքի Պիժակ յամի 1330 նկարած է՝ Միսուանայ, մէջ (էջ 235) հրատարակած՝ Յովհաննու աւետարանի մանրանկարն, եւ յամի 1331՝ (անդ էջ 481) հրատարակալ դատաստանի մը մանրանկարը, յորում իւրեւն Պ. նախագահ բազմած է: Յովհաննէս աւետարանիչն՝ որ յունական ձեւով օրհնող ձեռքէ ներշնչեալ՝ իւր աշակերտին Պրոխորոսի տուն կու պայ, կէտ առ կէտ բիւզանդական է: Իսկ դատաստանն արեւելեան ոճոյն այնպէս մօտ է՝ որ թագաւորն ու բազմակիցք գորգի վրայ ամփոփեալ ոտիք կծկած կը նստին: Այս դէպքս մեր առջեւը կը դնէ որ բիւզանդական արուեստն եւ սարակինոսականն այնպէս կը համընթանան, ինչպէս երբեմն հաւասարապէս իբր ընթացիկ գրամ ի գործածութեան էին թէ բիւզանդականն եւ թէ արաբականն ի Հայս՝:

Պարով գրչադրաց գորգից՝ ասոնք այն ծիւղին կը վերաբերին, ուր հանգոյն Հայոց եկեղեցական ճարտարապետութեան ոճոյն ծագումը հաւանականագոյնս իս դարէ համարեցանք: Իստ այսմ ի յառաջանէն կրնանք ենթադրել որ սոյն ժամանակի մէջ պէտք է փնտռել արգային զարգացման հասած այլ իրաց սկիզբները:

Հայսօր թուական ունեցող ծածօթ ամենահին հայերէն ձեռագիրը՝ Սահակայ Վանանդաւոց 887ին գաղափարեալ աւետարանն է, որ ի Սոսկուա Աստուրեան Ղեմարանը կը գտնուի: Սի միայն զարդ մ'ունի, որ են կանոնաց-կամարները, ինչպէս յօժարութեամբ հաղորդեց Քրիստոս. Խալաթեանց: Խարիսխներն ու խոյակները երեք վրայէ վրայ աստիճանաձեւ կարգեալ շերտերէ, սեան մարմինն մի միայն շերտէ, կամարը կամ արեղն եւս երեք գոյնգոյն շերտէ կազմեալ են: Արարիւն, դերնն, կանաչն, կապոյտն եւ թուխը՝ ազօտ ու տկար գոյններով իրարու կը յաջորդեն, որ եւ երբեմն իրարու սահմանն ալ մոտծ են: Եւսկագոյն սահմանագծերը շատ անկանոն են: Օարդուց ամենահնարաւոր կոշտ եղանակն է այս, յորում կամարաց ձեւն եւեթ իբր արուեստգիտական արտադրութիւն նշանակութիւն ունի: Իսկ այս ալ Ստորիքէ կամ Բիւզանդիոնէ բերուած է¹:

Հայկական ոճն առաջին անգամ մեր դիմացը կ'ընէ՝ նոյնպէս ի Ս. դարու գրեալ՝ Տրապիզոնի անուանեալ աւետարանին մէջ ի Ս. Ղազար²: Աւետարանս ունի այնպիսի գլխագրեր, որ յօրինուած են արմաւենոյ տերեւի ձեւով առանձինն առանձինն զարդուց

¹ Հմմտ. Langlois, Numismatique générale de l'Arm., էջ 85:

² Ի մէջ այլոց մտադրութեան արժանի է որ այս իր նշանակող հայերէն խառնուրդ յաւանքն Կամբառ առնուած է: Սոյնպէս եւ վրացիներն մէջ:

³ Հմմտ. Stasoff, L'ornement slave et oriental, էջ 281-2, 284 1-10, Խիք ի Журналъ М-ва Народнаго Просвѣщенія 1886 եւ «Արագածներն ցեղաւ Տեոս. Թիւի 7-11:

խառնիխուռն քովէ քով գայով ծաղիկ կազմելովն: Այս ձեւս նկարագրական եղած է եւ յետոյ շատ կազմակերպուած է եղբարաբարդուց մէջ աշտանակի ձեւովն, ինչպէս էջ 1 կընծայէ օրինակ մը, որ Վ իննայի Մխիթարեանց մատենադարանին 1375ին գրեալ աւետարանէն¹ թղթէ. 483 առնուած է: Արմաւենաց տերեւի ձեւով երկայն զարդերը ամէն աւետարանի սկիզբը կը գտնուին: Եւրբ զիւոց քովն հանդիպի՝ կարճ կըլայ, ինչպէս էջ 64 կընծայէ՝ սոյն ձեռագրին 396 իջէն առնելով: Խաշատոյ — յաւ. դար — ընդ-օրինակած աւետարանին մէջ ի Ս. Ղազար՝² այս վերջնոց տեղ կը բռնեն եկեղեցանման եւ տաճարագի զարդեր, ինչպէս օրինակ մը կընծայէ Վ իննայի յիշեալ ձեռագրին թղթէ. 504 իջէն առնելով: Արմաւենաց տերեւներով զարդագրին՝ որչափ ինձ ծանօթ է, հնագոյն ձեռագրաց մէջ եւեթ գլխադիր կազմելու գործածուած են. այսպէս Տրապիզոնի անուանեալ աւետարանին եւ յաւ. դարէ ձեռագրի մը մէջ՝ որ ոչ շատ յառաջ ի Սասկա վախճանեալ փրոֆ. Մկրտիչ Լճիկին էր³: յաւ. դարու մէջ

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԸ ՅԱՄԷ 1376:

զիւղագրաց զարդն այլ ճաշակաւ սկսած է յօրինուիլ: յաւ. դարէ Վ արդայ բազմադարդ աւետարանին մէջ՝ թիւ 196 (20) ի Ս. Ղազար թռչուններ կը տեսնենք, որոնց տառերը զրի ձեւով դարձած են: Թռչունք այլ եւ այլ տեսակ են, բայց ամէնքն ալ՝ երկայնութեան դէպ ի վար կախուելու փոխանակ՝ բերաններն ճիւղ մ'ունին⁴: Հետեւագոյն ժամանակներն այս թռչնագիր ճիւղաւոր զարդերը հաստատուն մնացած են: Հետոյ ուրեմն տեսակ մը թռչուն սկսաւ գործածուիլ, ուր այն ստեն այս թռչնոց բերանը ճիւղ կը տրուէր, երբ թռչնոյն մարմինն առանձինն գիրը չէր կրնար յօրինել եւ կամ չէր կրնար յաջորդ գրին հետ կապուիլ միանալ: Հոս դուռած թռչնագիրը Վ իննայի Մխիթարեանց մատենադարանին 1375 տարին գրեալ մէկ ձեռագրէն է՝ թղթէ. 5: Իւրաքանչիւր որ կը տեսնէ թէ ճիւղաւոր թռչնագրիւ գատ հոս կայ տեսակ մըն ալ՝ հանդուցաւոր պատաստուն գիր: Այս տեսակն ալ առաջնոյն չափ սովորական է: Եւեթի ցանցաւ են ձկնաղիլք, որմէ հատ մը կընծայէ վերը էջ 73 ներկայացեալն, որ Վ իննայի Մխիթարեանց մատենադարանին թիւ 300 մագաղակեւոյ աւետարանին թղթէ. 1էն առնուած է՝ իրր յաւ. դարէ (զոր 1451ին կարմած է Հոյկհաննէս ոմն):

Եւրբ ո՞ր տեղէն կա՞ծ են այս նորութիւնք, որ ազգային-հայկական եղած են⁵: Եւրբօք ասոնց մէջ հայ ազգին անհատական ձեւագիտական ճաշակն յերեւան կ'իլէ, որ

¹ Ստասով՝ Արձագանք, 1886, թիւ 26:

² Ստասով, L'ornement slave et oriental, ձիւս. 2-է 24-28:

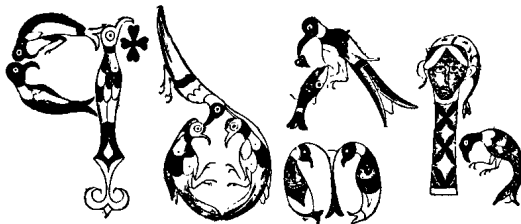
³ Անգ. ձիւս. 2-է 1-10 եւ 12-23:

⁴ Թարգմ. զարեւէ ասոր համար օրինակներ տես Stasov, անգ. ձիւս. ձիւս. գլխաւորաբար Ս. Ղազարու մատենադարանէն, Уваров ճիւղն գուճերալ է հնագիտական ժողովոյն Трудыն մէջ 8րտ. ԺԲ - ԺԵ էջ 11-12-էն եւ Լազարեան ձեմարանի մատենադարաններէն, Արեւելի Այբբարան էջ 266 եւ Սեւան, էջ 262 Ս. Ղաւ.

տակաւ տակաւ արուեստագիտութիւն ուսանելով՝ առընթեր բիւզանդական ձեւոց իրեն ուղի հարժեց, կամ արդեօք ասոնք եւս օտար երկիրներէ ի Հայս մուծուեցան:

Արմաւենոյ տերեւներով զարդերուն ծագման մասին խնդիր չի կրնար ըլլալ: Հայոց հարաւարեւելեան զրազները եղան յաջորդարար Պարսիքը, Պասանեանք եւ Արաբացիք: Հայք կանուխ կրթարիւեցան վերջնոց եւ նոյն իսկ սոյն նուաճման յաջորդող ինքնօրինութեան (859—1045) ժամանակ արաբական արուեստից ազդեցութենէն անմասն չմնացին: Այլը յամին 1064 Սելջուկներու Սուլթանն Ալի-Արսլանը երկիրը զրաւեց, երկիրն այլ եւս արեւելքի անցաւ: Ուստի զարմանալու ամենեւին տեղի չկայ, եթէ արմաւազարդուց նախօրինակներն ի Պարսս ցուցնենք: Արդէն Ուվարով՝ Ս. Ղազարու Տրապիզոնի անուանեալ աւետարանին գլխազրաց վրայ խօսած ատեն՝ իրաւամբ այս կէտս մատնանիշ ըրած է: Այս զարդուց նախնականը քարի վրայ քանդակուած կը գտնենք Խոսրովայ կամարին մութից վրայ՝ ի Քաթ-ի-Պատման: Սոյն երեւութը կրկին այնպէս կը գտնենք Քաթ-ի-Պոստանի եւ Սաահանայ՝ սասանական խոյտկաց վրայ: Ղանիաւ օւրեմն սահմանակից երկիրն արուեստին մէջ մուծուած պիտի ըլլան այս ձեւերս եւ յետոյ երկու երկիրներու յետ զարու մէջ միանալով՝ ազգային եղած:

Սր տեղէն են ձկնաթուշնագիւրք: Ինչպէս կ'ըլլայ որ սոյն ծաշակը մերովինգեան, ընդորարդական եւ այլ նախակարգիւեցեան ձեւազրաց մէջ եւս կը տեսնուի: Այս տերը

ՁԵՆԱԹՈՂՆԱԳԻՐԻՔ ՆԱԽՈՐԻՆԱԿԱՆԻՔԸ ԳՐԱԳԻՐԸ

վերջին տեսակէն օրինակ մը կը դնեմ՝ որ կազմուած է Տիւտի մը վրայէն առ P. Lacroix, Le moyen âge et la renaissance.

Bordier³ նախկին կարծեաց հակառակ՝ թէ երեւոյթն առաջին անգամ նախակարգիւեցեան ժամանակի ձեւազրաց մէջ յերեւան ելած է, Bibliothèque nationale-ի Խ. զարէ թիւ 277 բիւզանդական աւետարանին զարդուց վրայ յեցեալ՝ կ'ընդունի թէ գլխազրի կազմերու համար կենդանի գործածելը բիւզանդական ամենահին եղանակն է, որ կը հասնի մինչեւ հռովմական հնութեան, որուն նման նկարներ ունենայն ըստ Martial-ի (յ. Գ., 75) եւ Ausonius⁴ երթադրել կրնանք:

զարու զրազաց վրայէն. Գրամմանց՝ Verzeichniss der arm. Handschriften der kgl. Bibl. zu Berlin, Տիւտ. Գ., Westwood, Palaeographia sacra pictoria Տիւտ. Թ. Սիււեքսի գրքին մէկ աւետարանին վրայէն, Racinet, L'ornement polychrome, Sér. II, Beaumont, Ornaments tares Տիւ. Ի. Ի. երկրորդ անգամ A. Riegl, Altorientalische Teppiche, Leipzig 1891, էջ 167, զարմաւալ Հրատարակչաւորէն Bibliothèque nationale-ի արեւելեան ձեւազրաց Cod. 10 A, Վիեննայի խոյս. Գրատան Cod. arm. VI է. IX է. Միթիթարեանց Գրատան Cod. arm. I, է. 1279ին Աւաքելէ ծաշակաւ աւետարան մը՝ ի գիտական մատենադարանի ի Միւնխեն:

¹ Coste et Flindin, Voyage en Perse, Տիւ. Ե. երկրորդ անգամ A. Riegl, անդ. էջ 137:

² Dieulafoy, L'art antique en Perse, IV, էջ 61, Coste et Flindin, անդ. Ա. Տիւ. Ի. Ի. Schmaese, III, էջ 312:

³ Description des... MSS. grecs de la bibl. nat. էջ 24:

⁴ De litteris monosyllabis graecis et latinis 348, 26, Լեռնոսի 1823, Հար. Բ. էջ 560: 2 մեմ. Gardhausen, Griech. Palaeographie, էջ 87 եւ Springer, Abhandlungen der kgl.-sächs. Akad. d. Wiss., Phil.-Hist. Classe, XI, էջ 34:

Հայ ձեռագրայն զարդուց վրայ մեր արձակած Հայեցուածն ճիշդ այն արդիւնք տուաւ, ինչ արդիւնք որ տուաւ դիմագիծ պատկերայն նկարագիրն կամ դրոշմը նկատողութեան առնուելու Եթէ հոն կրօնական տեսարանք բիւզանդական նկարագրաւ կը ներկայանային, հոս ալ ձկնաթռնադիրք, հրէշք կամ ճիւղադք եւ զարդուց խումբ մը՝ որոնց մէջէն սրբոց կիսադիրքի զարդերու մէջէն զուրս կը ցցուին՝, նոյն աղիւսն ունին Իւլազան դիտել հետ՝ ի բաց առեալ լս—լս՝ դարուց զարդերը՝ որ ուղղակի բիւզանդացի օրինակաց վրայէն գաղափարուած են։ Վարձեալ աշխարհական տեսարաններով մանրանկարք յայտնի ցուցուցին Սարակիստացի աղբեցութիւնը՝ որ զարդուց մէջ ալ արմատադարձուց միջնորդութեամբ յերեւան ելաւ։ Հուշուցուցաւ արդէն այս վերջնոց գոյութիւնն ի յաբու, թռչնագրացն՝ ի յաբու, եւ այն՝ այնպիսի ստուգութեամբ եւ իրոյց յորդութեամբ՝ որ Stassow իրաւունք ունէր ընդունելու թէ զարդուց այս տեսակը շատ կանուխ արդէն ծագած պիտի ըլլայ։ Ուստի բնական կարգին համանշայն թա գարու կոչուող, յորում եւ հաւանականագոյն ազգային ճարտարապետութիւնն եւս զարգացած էր։ Վժբախտաբար 887ի ու 989ի զրադիրք այս նկատմամբ ոչինչ կ'ընծայեն, նա մասնաւոր յետիւր նկայէն ցուցուցած՝ րացառութիւն մըն են, ըստ որում հոն աւելի ստարական օրինակք կը տեսնուին։ Համեմայն դէպս հայկական մանրանկարչութիւնը յաբու յաբու թողորովն զարգացած էր, եւ կ'ընծայէր գծից հիւնալի ու նուրբ պարձուածք՝ պէս պէս եզանալաւ եւ շատ ճոխ, որոնք նմանք մանրանկարչութեան միայն արաբացի եւ լատին առաջնակարգ օրինակները կ'ընծայեն։

Ի վախճանի այս եւս յաւելունք, որ մանրանկարուք զարդարեալ Հայերէն ձեռագիրք ԺՎ զարէ եւ այսր մեծ բազմութեամբ առ մեզ են հասած: Միայն Տր. Վարա-մեանցի կազմած Պիլիքի ձեռագրաց Յուցակը նային բաւական է եւ մարդ կը զարմանայ զարդուց առատութեան վրայ որ հոն գրեթէ ամէն երկու ձեռագրի մէջ մը նշանակուած է: Հնագոյն ձեռագրաց մեծամասնութիւնը 1080ին ի Ղիլիկիա հաստատեալ Ուսեբնեան հարստութեան ժամանակէն է, ուր ի մասնաւորի 1 էւսն Պ. (1269—89) իրր արուեստից տածիչ շատ կը գովուի: Յնանագոյն գրագիրք զլիսաւորաբար դաղձեական Հայերէ գրուած են ի Ղ. պղիս, Խորիմ, 1 է հա տան հւն: Եւս հետաքրքրական արուեստին հիմնական ուսումնասիրութիւնը շատ կը զիրացընեն գրեթէ ամէն ձեռագրի մէջ գտնուող ծիշտ թուականները: Հաճախ արուեստագիտաց անուանք եւս կը յիշուին: Ալեշան քանի մը հատ ի մի հաւաքած է Սիսուանայ մէջ (էջ 517 եւս.) Վրիգոր, Բարսեղ, Հեթում, Կոստանդին, Սարգիս, Հակովբ: Հաւել Cod. Berol. 8 թոլմաս, Cod. Monac. 1 Բաքել: Երբեմն ծաղկողք մանրանկարուց վրայ իրենց ստորագրութիւնն իսկ կը գնեն ինչպէս Cod. Berol. 9 Էւստման պատկերին վրայ՝ Սկրտիչ, եւ Վ լիննայի Սխիթարեանց գրատան 1375ի աւետարանին մէջ՝ Հովհաննու աւետարանչի ստորոտը ստորագրած է Սեղեխեղեկ: Եւս գովժի սովորութիւնն Հայոց, Վ լաց, Կոր-հունաց եւ Ուսսաց բով կերպակէս մոլորութիւն եղած է, այնպէս որ մարդ վանաց մէջ մետաղեայ նորագոյն անօթ մը ձեռք չի կրնար առնուլ՝ առանց անոր գոյութիւնն ստուղ արուեստագիտին անունն անմիջապէս իմանալու:

⁴ Uwaroff, անդ. Տխտ. ԺԵ: Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է մօրու աւոր քրիստոսը՝ ուրը կենդանւոյն

